

Opodstatnenie procesnej spravodlivosti

Káčer, M.*

KÁČER, M.: Opodstatnenie procesnej spravodlivosti. Právny obzor, 104, 2021, č. 5. s. 333 – 344. <https://doi.org/10.31577/pravnyobzor.2021.5.01>

Justification of procedural justice. The fact of political and moral disagreement confirms that considerations of justice are often influenced by subjective preferences. However, the procedural concept of justice is to some extent immune to this subjectivism. Instead of a speculative question of what is just and unjust, proceduralism addresses the constructive question of how to establish legislative and judicial processes to maximize the chances of substantively just outcomes. This approach not only elaborates solid justification of a democratic rule of law; it also suggests a series of practical recommendations on how to improve the functioning of this form of government.¹

Key words: democratic proceduralism, material and formal truth, ordeal (*lex judicialis*), constitutionality of the legislative process

Úvod

Slávny rakúsky teoretik Hans Kelsen tvrdí, že spravodlivosť je iracionálny ideál, že ide o koncept, ktorý je odrazom našich subjektívnych túžob a preto je neprístupný objektívnemu ľudskému poznaniu.² V podobnom duchu sa o spravodlivosti vyjadril Kelsenov študent, známy škandinávsky realista Alf Ross, ktorý povedal, že „*vzývanie spravodlivosti je ako búchanie päťou po stole: ide o emocionálny výraz, pomocou ktorého človek premieňa svoje požiadavky na absolútne postuláty*“.³ Právníkom, ktorí sa nad spravodlivosťou nikdy nezamýšľali z filozofického hľadiska, sa môžu zdať takéto tvrdenia príliš expresívne. Ako si môže niekto dovoliť vykázat spravodlivosť z chladnej krajiny vypočítateľného rozumu do horúcej ríše iracionálnych vášní, ak od počiatku právneho myslenia existuje medzi ľuďmi všeobecný konsenzus, že spravodlivosť je konečným účelom práva? A predsa, na ilustráciu Kelsenovej a Rossovej tézy netreba príliš veľa dôvtipu; stačí sa pozrieť na každodenné debaty, v ktorých sa o spravodlivosti diskutuje: pre niekoho je krádežou súkromné vlastníctvo, pre iného zasa zdaňovanie. Niektorí si myslí, že interrupcie sú vraždou, iní zasa tvrdia, že ide o ľudské právo...

* Doc. Mgr. Marek Káčer, PhD., Ústav štátu a práva SAV, Bratislava.

¹ Tento článok vznikol v rámci projektu APVV-19-0090 s názvom *Právna metodológia pre dobu právneho pluralizmu*. Jeho predchádzajúca verzia bola prednesená na podujatí s názvom *Spravodlivosť*, ktoré organizovala Justičná akadémia SR v dňoch 29. – 30. 3. 2021.

² KELSEN, H. *Čistá právna veda*. Bratislava : Kalligram, 2018, s. 50.

³ ROSS, A. *On Law and Justice*. New Jersey : The Lawbook Exchange, 2012, s. 274.

V princípe existujú dva spôsoby, akými sa dá obhajovať ideál spravodlivosti proti príkladom morálnej a politickej nezhody. Prvým spôsobom je definovanie spravodlivosti pomocou takých formulácií, s ktorými musí súhlasiť každý rozumný človek. Takouto definíciou je napríklad tvrdenie, podľa ktorého spravodlivosť znamená rozhodovať v rovnakých prípadoch rovnako a v odlišných odlišne.⁴ Aj keď s týmto tvrdením súhlasíme všetci, morálna a politická nezhoda sa objaví ihneď, ako začneme uvažovať nad tým, ktoré prípady sú tie rovnaké a ktoré odlišné. Je pár rovnakého pohlavia verne sa milujúcich dospelých osôb na účely spravodlivosti tým istým prípadom ako pár tvorený milujúcim a verným mužom a ženou? Je menovanie generálneho prokurátora prezidentkou tým istým prípadom ako menovanie ústavných sudcov a sudkýň? Iné populárne vymedzenie spravodlivosti, známe ešte z rímskeho práva, hovorí, že spravodlivé je dať každému, čo mu patrí (*Suum cuique tribuere*).⁵

Aj s touto formuláciou všetci súhlasia, no zrejme len vďaka tomu, že základná otázka spravodlivosti – komu čo patrí? – ostáva otvorená. Patrí Richardovi Sulíkovi ospravedlnenie za to, že mu Igor Matovič počas zúriacej pandémie verejne odkázal, aby išiel kopať hroby? Patrí občanom SR právo zúčastňovať sa na referende o predčasných parlamentných voľbách? Každý, koho tieto otázky zaujímajú, má na ne svoj názor, podoba ako si vie každý vytvoriť názor na obrazy Andyho Warhola či bryndzové halušky. Spravodlivosť je iracionálny ideál.

Druhý spôsob, ako môžu právnici tento nie úplne lichotivý záver – ak nie vyvrátiť, tak aspoň oslabiť – spočíva v koncipovaní spravodlivosti ako záležitosti, ktorá sa týka kompetencií a procesov. V tomto zmysle normatívna veta, či už zákona alebo rozsudku, nie je spravodlivá preto, že obsahovo zodpovedá nejakému nepopierateľnému princípu spravodlivosti, ale preto, že vzišla z nejakého vopred ustanoveného procesu, či už legislatívneho alebo súdneho. Na prvý pohľad sa zdá, že takouto konceptuálnou zmenou došlo k paradigmatickej zmene: spravodlivosť, ktorú sme pôvodne chápali ako materiálny problém, teraz chápeme ako problém formálny.⁶ Namiesto morálno-politických úvah, čo je spravodlivé, riešime technicko-právnický problém, kto má právomoc rozhodnúť a akým procesným postupom. Tieto odlišné línie otázok však nemusíme klásť úplne nezávisle od seba. Obhajoba procesnej spravodlivosti sa nevyčerpáva skratkovitým heslom, podľa ktorého spravodlivé je to, čo je výsledkom vopred stanoveného procesu. Rôzne nastavenie procesov sa totiž odráža aj v rôznych kvalitách ich výsledkov. Preto je integrálnou súčasťou úvah o procesnej spravodlivosti aj kalibrovanie samotných procesov. Základná otázka procesnej spravodlivosti teda znie: ako nastaviť procesy tvorby zákonov a rozsudkov tak, aby sme maximalizovali šancu, že budú vyúsťovať do prijímania materiálne spravodlivých výsledkov? V nasledujúcich riadkoch si ukážeme, ako po-

⁴ Porovnaj HART, H. L. A. *The Concept of Law*. 2nd ed. Oxford : Clarendon Press, 1994, s. 159.

⁵ Porovnaj PATTARO, E. *The Law and the Right: A Reappraisal of the Reality that Ought to Be*. Dordrecht : Springer, 2005, s. 260.

⁶ K rozdiel medzi formálno-právnou a materiálno-právnou racionalitou v práve pozri viac WEBER, M. *Economy and Society – An Outline of Interpretive Sociology*. Berkeley – Los Angeles – London : University of California Press, 1978, s. 656 – 657, 811. Pozri aj ROTTLEUTHNER, H. *Foundations of Law*. Dordrecht : Springer, 2005, s. 55.

mocou takéhoto procedurálneho pohľadu formulovať argument v prospech demokracie a riadneho legislatívneho procesu. V tomto kontexte budeme uvažovať nad tým, či porušovanie procesu pri tvorbe zákonov nemôže mať vplyv na ich ústavnosť. Procedurálny prístup ďalej využijeme pri formulovaní argumentu v prospech formálnej autority súdov. V tejto súvislosti si vysvetlíme, prečo je konflikt medzi formálnou a materiálnou pravdou v mnohých prípadoch iba zdanlivý a prečo je procesná racionalita stredovekých božích súdov obhájitelná aj z dnešného pohľadu.

Eutyfrónov problém

Plátón v jednom zo svojich ranných dialógov zachytil rozhovor medzi filozofom Sokratom a veľtcom Eutyfrónom. Ich diskusia v určitom okamihu vyústila do otázky, či je niečo zbožné preto, lebo to milujú bohovia, alebo bohovia niečo milujú práve preto, že je to zbožné.⁷ Právny variant tejto otázky znie, či je niečo zlé len preto, že je to zakázané, alebo je niečo zakázané preto, že je to zlé. Sugestívny tón tejto otázky nás núti postaviť sa pred voľbu medzi formálnou a materiálnou spravodlivosťou.

Ak si zvolíme tú prvú, spravodlivosť redukuje na otázku, **kto** má autoritu určovať kontúry spravodlivosti a v **akom** procese. Takýmto spôsobom dokážeme elegantne obísť večné špekulácie o tom, **čo** je to spravodlivé, no vždy len s rizikom, že príslušná autorita bude pri vymedzovaní spravodlivosti postupovať svojvoľne. Jedným z klasických mysliteľov, ktorý sa nebál podstúpiť tento risk, bol Thomas Hobbes. Oplyvnený anglickou občianskou vojnou z polovice 17. storočia formuloval teóriu, podľa ktorej jednotlivci žijú vo vojne všetkých proti všetkým, kým sa dobrovoľne nepodriadia moci absolutistickému štátu. Moci suveréna, ktorý je finálnym arbitrom všetkých politických a morálnych nezhôd v spoločnosti. A ktorého príkazy a zákazy preto definujú hranicu medzi dobrom a zlom.⁸

Hobbes odvodzuje legitimitu štátnej moci skôr od jej schopnosti garantovať spoločenský poriadok, ako od jej schopnosti reflektovať vôľu ovládaných. Kľúčové nie je to, či ľudia – stále skôr poddaní ako občania – chcú, aby štát vznikol a plnil ich očakávania, kľúčové je to, aby štát dokázal garantovať stabilitu a bezpečnosť.⁹ Slabou stránkou tejto úvahy je, že redukuje pojem autority na pojem sily, takže postavenie suveréna môžu získať nielen osvietení panovníci či demokraticky zvolené zastupiteľstvo ľudu, ale aj pološialený diktátor či skorumpovaní oligarchovia. Identifikácia najvyššej autority v spoločnosti, základ procedurálneho poňatia spravodlivosti, však nemusí podliehať takýmto historickým náhodám. Dobrým príkladom je odôvodnenie demokratickej formy vlády z pera Hansa Kelsena.

⁷ PLATÓN. Eutyfron. In PLATÓN. *Dialógy*. 1. zv. Bratislava : Tatran, 1990, s. 325 (10B-D).

⁸ HOBBS, T. *Leviathan aneb látka, forma a moc státu církevního a politického*. Praha : Oikoymenth, 2009, s. 90. Odrazom takéhoto morálneho skepticizmu v modernej sociológii je tzv. etiketizačná teória kriminality (*labelling theory*), podľa ktorej žiadne konanie nie je kriminálne samo osebe: „Čo je kriminálne, to definujú nositelia moci prostredníctvom zákonov a tým, ako ich interpretujú polícia, súdy a nápravné zariadenia.“ GIDDENS, A. *Sociologie*. Praha : Argo, 2005, s. 196.

⁹ HOBBS, T. *Leviathan aneb látka, forma a moc státu církevního a politického*. Praha : Oikoymenth, 2009, s. 120, 128 – 129.

Demokratický proceduralizmus

Podľa Kelsena sa demokracia opiera o tzv. filozofický relativizmus, t. j. o predstavu, že poznanie je podmienené poznávajúcim subjektom, takže každá pravda je vždy iba relatívna. Namiesto objektívnej poznateľnosti sveta ponúka táto teória len predpoklad, že všetci ľudia sú si rovní. Ak teda v politických či hodnotových otázkach nikto nemá viac pravdy ako druhý, potom by nemal mať ani vopred dané právo vládnuť. Preto slobodu možno obmedzovať iba pri zachovaní princípu rovnosti, čo sa dá podľa Kelsena najlepšie garantovať vládou jednoduchej väčšiny rešpektujúcou práva menšín.¹⁰

Skepticizmus v otázke, čo je spravodlivé a nespravodlivé, nás teda netlačí k bezvýhradnej akceptácii čistého proceduralizmu, názoru, že spravodlivé je vždy len to, čo vzišlo z vopred ustanoveného procesu *bez ohľadu na to, ako tento proces vyzerá*. Ak má byť takáto skepsa dôsledná, mala by podľa Kelsenovho vzoru preferovať demokratický proces pred tými ostatnými. Demokracia je *prima facie* lepšia, pretože do procesu prijímania všeobecne záväzných pravidiel umožňuje zapojiť sa každému, koho sa tieto pravidlá týkajú. Jednoducho ak nevieme spoľahlivo určiť, ktoré zákony sú spravodlivé, to najlepšie, čo môžeme urobiť, je, že o nich necháme rozhodovať každého, kto ich musí dodržiavať a financovať ich vynucovanie. Toto je tá najväčšia istota, ktorú nám spravodlivosť v podmienkach neistoty ponúka.

Spravodlivosť demokratického procesu nespočíva len v jednoduchej agregácii individuálnych záujmov a perspektív.¹¹ V demokracii sa hlasy nielen počítajú, ale aj počúvajú. Proces prijímania zákonov má podobu verejnej rozpravy, v ktorej sa jednotlivé návrhy zdôvodňujú a kritizujú, čo vytvára tlak na ich revíziu.¹² Preto je výsledkom takéhoto procesu celok, ktorý je viac ako len mechanickým súčtom svojich častí. Kovaní proceduralisti tvrdia, že to, čo je na našej morálnej a politickej praxi rozumné, sa dá redukovať na otázku diskurzívnej racionality. Ako vraví Jürgen Habermas: „*praktický rozum už viac nespočíva v univerzálnych ľudských právach či v nejakej etickej substancii konkrétneho spoločenstva, ale v pravidlách diskurzu a formách argumentácie, ktoré čerpajú svoj normatívny obsah zo správania orientovaného na dosiahnutie porozumenia*“.¹³ Medzi relevantné náležitosti demokratického diskurzu možno zahrnúť napríklad princíp rovnakej váhy hlasov, princíp čo najširšej inklúzie, otvorený prístup k informáciám, právo občanov rozhodovať o tom, čo podlieha demokratickému schváleniu, a pod.¹⁴

Dôležité je, že takéto nastavenie procesu sa neopiera iba o formálnu hodnotu rovnosti či férovosti. Ak by to tak bolo, všima si David Estlund, potom by sme si namiesto

¹⁰ KELSEN, H. Foundations of Democracy. In *Ethics*, 1955, vol. 66, no. 1, s. 16 a nasl.

¹¹ MILL, J. S. *On Representative Government*. London : The Electric Book Company, 2001, s. 58 – 59.

¹² Pozri bližšie WALDRON, J. *The Dignity of Legislation*. Cambridge : Cambridge University Press, 1999, s. 106. Výbornú analýzu racionality legislatívnej deliberácie s príkladom zo španielskeho parlamentu pozri OLIVER-LALANA, A. D. Rational Lawmaking and Legislative Reasoning in Parliamentary Debates. In WINTGENS, L. J., OLIVER-LALANA, A. D. (eds.) *The Rationality and Justification of Legislation (Essays in Legisprudence)*. Dordrecht : Springer, 2013, s. 135 – 184.

¹³ HABERMAS, J. *Between facts and norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. Cambridge – Massachusetts : The MIT Press, 1996, s. 296 – 297.

¹⁴ DAHL, R. A. *Demokracie a její kritici*. Praha : Victoria Publishing, 1995, s. 102 – 107, 119.

parlamentných volieb vystačili aj so slepou náhodou. Ak by sa napríklad personálne obsadenie parlamentu losovalo, rovnosť šancí každého občana a občianky vplývať na tvorbu zákonov by bola ešte vyššia ako v prípade štandardných demokratických volieb.¹⁵ Skutočnosť, že aj napriek tomu všetky demokracie zostávajú radšej pri voľbách, indikuje, že férovosť nie je jediným pilierom demokratickej legitimacy. Tým druhým je fakt, že z dlhodobého hľadiska demokratický proces generuje vecne kvalitnejšie výsledky ako jeho alternatívy. Z podobného dôvodu požíva autoritu aj porotný súd, myslí si Estlund. Z dlhodobého hľadiska totiž ľudia rešpektujú rozhodnutia porotného súdu ani nie tak preto, že bez súdov by tu bola anarchia, ani nie pre férovosť súdneho procesu, ale skôr preto, že porotný súd má „*slušnú tendenciu generovať správne rozhodnutia o vine a nevine a ukladať náležité tresty*“.¹⁶ Zriedkavé justičné omyly podľa Estlunda nie sú dôvodom na odmietnutie autority súdu.

A takisto je to aj s legislatívnym procesom a autoritou parlamentu. Ľud sa môže pri výbere svojich vládcov pomýliť, avšak jedine demokratický proces mu umožňuje, aby tento omyl napravil. Vedomie, že proces vládnutia umožňuje pravidelné striedanie vlády a opozície, môže byť z dlhodobého hľadiska istejšou garanciou kvality jeho výsledkov ako jeho rôzne materiálne obmedzenia. Uvedený záver sa týka nielen procesu demokratických volieb, ale aj samotného procesu tvorby zákonov. Okrem garancie formálnej hodnoty rovnosti a férovosti legislatívne pravidlá taktiež zvyšujú šance na vecne kvalitný legislatívny výsledok. Pripomienkové konanie tu nie je na to, aby sme počítali čiarky, kto všetko sa k návrhu zákona vyjadril, ale aby sme odstránili jeho nedostatky ešte predtým, než nám ich ukáže prax jeho vynučovania. Zneužívanie skráteného legislatívneho konania nie je problémom preto, že nás oberá o zážitok z tvorby zákonov, ale preto, že zvyšuje ich chybovosť.

Slovenská prax

Tí, čo sledujú slovenský parlamentný život, asi nebudú mať dobrú mienku o deliberatívnej racionalite slovenského legislatívneho procesu. Kvalita deliberácie však nemusí súvisieť s obsahom prezentovaných návrhov či so slušnosťou poslaneckých prejavov. To čo najviac oslabuje deliberačnú racionalitu legislatívneho procesu, nespočíva vo fakte, že niektorých poslancov viac zaujíma dosah ich parlamentného vystúpenia na sociálnej sieti ako účinky ich zákona v praxi, ani vo fakte, že parlamentná rozprava je plná argumentačných faulov, populistických zjednodušení a nadávok. Najväčším deficitom je porušovanie a obchádzanie legislatívnych pravidiel v záujme urýchleného presadenia politických cieľov. Napr. už spomenuté zneužívanie skráteného legislatívneho konania alebo presadzovanie vládnych politík cez poslanecké návrhy zákonov či nebodaj cez legislatívne prílepky novelizujúce vecne nesúvisiace predpisy. V slovenskej parlamentnej praxi

¹⁵ ESTLUND, D. M. *Democratic Authority: A Philosophical Framework*. Princeton – Oxford : Princeton University Press, 2008, s. 66. Porovnaj WEYR, F. *Teorie práva*. Brno – Praha : Orbis, 1936, s. 278.

¹⁶ ESTLUND, D. M. *Democratic Authority: A Philosophical Framework*. Princeton – Oxford : Princeton University Press, 2008, s. 146.

sa tieto javy vyskytujú bez ohľadu na to, ktorá politická zostava tvorí parlamentnú väčšinu, takže možno hovoriť o štrukturálnom probléme.

V istom zmysle ide o paradox: slovenská legislatívna prax nás učí, že riadne dodržiavanie legislatívneho procesu je prekážkou pre každú politickú garnitúru bez ohľadu na vecnú podstatu ňou pretláčanej agendy. Teória legislatívy nás však učí skôr opak, konkrétne, že riadne dodržiavanie formálno-technických náležitostí legislatívy zvyšuje jej kvalitu na výstupe a spolu s ňou aj šancu na úspešné presadenie politiky, ktorá je v nej stelesnená.¹⁷ Hoci je vysoká úroveň legislatívneho procesu v záujme všetkých politických aktérov, v rebríčku ich priorít sa spravidla dostáva naspodok. Namiesto je preto otázka, či by kontrola dodržiavania legislatívnych pravidiel nemala aspoň čiastočne prejsť z výlučnej sféry parlamentnej autonómie aj do sféry moci súdnej.¹⁸

Táto otázka nie je iba teoretická. Slovenský Ústavný súd má na stole podanie, ktorým prezidentka napadla ústavnosť zavedenia trinástych dôchodkov v skrátanom legislatívnom konaní štyri dni pred parlamentnými voľbami v roku 2020. Vtedajšia vláda tento zrýchlený postup odôvodňovala akútnym ohrozením základných ľudských práv a slobôd, konkrétne práva na primerané hmotné zabezpečenie, hoci mala prakticky celé funkčné obdobie na to, aby prijala systémové opatrenia na zvyšovanie životnej úrovne ohrozených skupín osôb.¹⁹ V tomto konkrétnom prípade teda niet pochyb o tom, že parlamentná väčšina obišla riadny legislatívny proces s vidinou zisku lacných politických bodov. Ani flagrantné porušenie legislatívneho procesu však nemusí mať automaticky ústavnoprávne implikácie. Totiž to, že sa zákony tvoria rýchlo, automaticky neznamená, že sa tvoria aj v rozpore s ústavou. Ak chce teda Ústavný súd takéto zákony vyhlásiť za protiústavné, musí vymyslieť teóriu, ktorá spojí riadny legislatívny proces s garanciou ústavnosti.

Na tento účel sa ponúka obľúbená doktrína materiálneho právneho štátu, ktorá spája právny štát s určitými obsahovými kvalitami práva. Dodržiavanie pravidiel riadneho legislatívneho procesu však súvisí skôr s formálnymi ako obsahovými atribútmi práva, takže ide skôr o požiadavku formálneho právneho štátu.²⁰ Doktrína právneho štátu v judikatúre slovenského Ústavného súdu si preto aj v tejto súvislosti zaslúži pojmové vyjasnenie. Plnohodnotný právny štát je totiž výsledkom vyváženej interakcie medzi formou práva a jeho účelmi či hodnotami, a preto jeho autoritu môže oslabiť nielen prehnaný formalizmus, ale takisto aj prehnaný materializmus.²¹ Asertívne vynucovanie formál-

¹⁷ SUMMERS, R. S. *Form and Function in a Legal System: A General Study*. Cambridge : Cambridge University Press, 2006, s. 63 a nasl.

¹⁸ Porovnaj WINTR, J., CHMEL, J., ASKARI, D. The Role of Parliamentary Autonomy in Constitutional Review. In *The Lawyer Quarterly*, 2021, vol. 11, no. 1, s. 83 – 103.

¹⁹ Pozri bližšie návrh na začatie konania o súlade právnych predpisov zo dňa 2. 4. 2020 vedený pod sp. zn. PL. ÚS 16/2020.

²⁰ Český ústavný súd vo svojom náleze o legislatívnych prílepkoch podradil formálne kvality práva pod materiálny právny štát, čo je tak trochu proti bežnej jazykovej intuícii. Pozri bližšie Nález ÚS ČR so sp. zn. Pl. ÚS 77/06 zo dňa 15. februára 2007 (Legislativní přílepky a jejich ústavnost), bod 45.

²¹ Pozri bližšie KÁČER, M. Pluralita legalít: medzi formálnym a materiálnym právnym štátom. In BÁRÁNY, E. a kol. *Zmeny v chápaní práva: pluralita systémov, prameňov, perspektív...* Bratislava : SAP, 2019, s. 75 – 82.

nych kvalít práva zo strany súdnej moci voči moci parlamentnej je navyše kompatibilné aj s teóriou ústavného populizmu, resp. so silnou preferenciou demokratickej legitimacy. Keď Ústavný súd vyhlási zákon za protiústavný z obsahových dôvodov, fakticky zmenuje množinu prípustných štátnych politik, a teda aj paletu volebných programov v demokratickej súťaži. Na druhej strane, ak súd vyhlási zákon za protiústavný, pretože pri jeho prijímaní parlament porušil procedurálne pravidlá alebo formálno-technické náležitosti, množina ústavne prípustných štátnych politik ostáva zachovaná. Takýto formálny dôvod je okrem toho vo väčšine kontextov politicky neutrálny, pretože neznevýhodňuje jednu politickú ideológiu na úkor druhej. Zdá sa, že súdna korekcia aspoň tých najväznejších porušení legislatívneho procesu je menej kontroverzná ako štandardná korekcia zákonov z dôvodu ich rozporu s ľudskými právami. Tak prečo ju nevyskúšať?

Niet práva bez súdov

Zákon, ktorý autoritatívne určuje, čo je spravodlivé a čo nespravodlivé, často nestačí na riešenie medziludských konfliktov. Napokon, úlohou zákonodarcu nie je tieto konflikty riešiť, ale ich skôr tlmočiť do mierumilovnej podoby. Nezhody na ulici riešené päšťami a pištoľami sa tak transformujú na súdne spory riešené pomocou argumentácie. Nie sú to teda parlamenty, ale až sudy, ktoré s konečnou platnosťou rozhodujú konflikty medzi ľuďmi. Preto napríklad Joseph Raz tvrdí, že na existenciu právnych systémov sú nevyhnutné súdne, a nie legislatívne orgány.²² Bez súdneho procesu smerujúceho k nútenému výkonu súdneho rozhodnutia by bolo dodržiavanie práva ponechané len na dobrej vôli jednotlivcov a na spontánných silách spoločnosti. Právo by sa tak prakticky nedalo odlišiť od morálky.

Pravda, nejde iba o teoretickú klasifikáciu normatívnych systémov, ale aj o všeobecný rešpekt k pravidlám. Vplyv súdneho procesu na rešpektovanie hmotného práva možno názorne vysledovať v odvetví ústavného práva. František Weyr vo svojej učebnici československého ústavného práva z roku 1937 odporúča, aby sme ľudské práva považovali len za „*akademické zásady, za monológy zákonodarcu, ktoré nemajú v praxi význam noriem záväzných pre sudy a správne úrady*“.²³ Zakotvenie ľudských práv v ústave je podľa Weyra iba slávnostnou deklaráciou politických cieľov bez právnych účinkov. Keďže vo vtedajšom Československu nefungoval riadne ustanovený Ústavný súd a procesné garancie ústavnosti, Weyrovmu názoru na ľudské práva sa niet čo čudovať. Dnes to však vyzerá celkom inak: niektoré ľudskoprávne otázky ústia do prijímania rozsiahlych právnych reforiem, iné zasa živia neutíchajúce politické kontroverzie. Ľudské práva sa stali ústrednou súčasťou politického a celospoločenského diskurzu práve preto, že moderné ústavy spolu s ľudskoprávnymi katalógmi zakotvujú aj procesné postupy ich účinnej garancie.²⁴

²² RAZ, J. The Identity of Legal Systems. In *California Law Review: A Tribute to Hans Kelsen*, 1971, vol. 59, no. 3, s. 803 – 804.

²³ WEYR, F. *Československé právo ústavní*. Praha : Melantrich, 1937, s. 248.

²⁴ Porovnaj HOLLÄNDER, P. *Základy všeobecné štátovedy*. Plzeň : Aleš Čeněk, 2009, s. 289.

Autorita súdov je esenciálnou súčasťou autority práva nielen preto, že súdy záväzne riešia výkladové spory, ale aj preto, že záväzne ustávajú skutkový stav. Tak ako sa ľudia dokážu do krvi pohádať o tom, čo je spravodlivé a čo nespravodlivé, tak sa dokážu pohádať aj o tom, kto je vinný a kto nevinný. Právny systém bez arbitra s právomocou autoritatívne určovať skutkový stav môže medziľudské konflikty ešte väčšmi eskalovať. Napríklad taký zákaz útočnej vojny v medzinárodnom práve: hoci jeho platnosť uznávajú všetky štáty sveta, vojny napriek tomu pretrvávajú. Jedným z dôvodov je fakt, že štáty, ktoré medzi sebou ozbrojený konflikt vedú, sa vzájomne obviňujú z toho, kto z nich zaútočil ako prvý a kto z nich sa len bránil. Bez autoritatívnej odpovede na túto skutkovú otázku žije každá z bojujúcich strán v presvedčení, že je to práve ona, ktorá je v práve, čo len zvyšuje jej odhodlanie uchýľovať sa ku krajným prostriedkom, teda aj k vojne.²⁵ Právo bez súdov je paradoxné: namiesto toho, aby garantovalo mier, prispieva skôr k rozpútavaniu vojen.²⁶

Niet pravdy bez procesu

Mierové spolužitie medzi ľuďmi sa nedá garantovať bez všeobecne uznávanej autority súdov, ktoré záväzne odpovedajú na otázky práva, ako aj otázky faktov. Predpokladom takejto garancie je však kategorická prednosť procesnej spravodlivosti pred spravodlivosťou materiálnou. Právnická komunita môže viesť celé roky učené dišputy o ústavnosti určitej regulácie, konečnú odpoveď však dáva iba Ústavný súd v špecifickom súdnom procese. Lynčujúci dav nikdy nepochybuje o tom, že trestá skutočného páchatela zločinu, hoci podľa správnosti aj páchatel pristihnutý pri čine ostáva nevinný, kým jeho vinu nekonštatuje kompetentný súd v trestnom konaní. Usporiadaná spoločnosť sa nedokáže dopracovať k odpovediam na uvedené typy otázok bez riadne zavŕšeného súdneho procesu.

V najčiršej podobe potvrdzuje túto tézu archaický súdny proces, ktorý obnovoval spoločenský mier ani nie tak prostredníctvom riadneho objasnenia skutkového stavu, ako skôr angažovaním vyššej či nadprirodzenej moci. Napríklad účinným prostriedkom procesnej obrany v archaickom práve bolo rituálne zloženie prisahy. Ak obžalovaný slobodný človek prisahal, že nespáchal skutok, ktorý sa mu kládol za vinu, a ak na podporu svojej strany našiel dostatočný počet spoluprisažníkov, bol zbavený všetkých obvinení.²⁷ Prisaha sa však nechápala ako jednoduché tvrdenie o tom, čo sa stalo alebo nestalo, ale ako sľub poskytujúci určitú spoločenskú garanciu. Išlo o podmienené sebaaprekliatie, pomocou ktorého prisáznik zosielať na seba určité zlo (napr. úder blesku), ak prisahal krivo. To, čo umožnilo rozhodnúť spor pomocou vyššej či nadprirodzenej moci, bolo práve dodržanie prísnej procesnej formy, napr. rituálne odrieknutie predpísanej prisahy

²⁵ KELSEN, H. *K reformě Společnosti národů*. Praha : Mezinárodní kulturní liga, 1938, s. 9 – 10. In KELSEN, H. *O státu, právu a demokracii. Výběr prací z let 1914 – 1938*. Praha : Wolters Kluwer, 2015.

²⁶ Porovnaj OLIVECRONA, K. *Law as Fact*. Copenhagen : Munksgaard/London : Oxford University Press, 1939, s. 204 – 205.

²⁷ HATTENHAUER, H. *Evropské dějiny práva*. Praha : C. H. Beck, 1998, s. 36.

formuly.²⁸ Podobný mechanizmus fungoval aj pri ordáliách, božích súdoch, v ktorých sa potvrdzovala alebo vyvracala vina obžalovaného na základe určitých božích znamení. Napríklad skúška horúcou vodou spočívala v tom, že kňaz nechal zovrieť kotol plný vody, hodil doň kameň či prsteň a požiadal obžalovaného, aby do kotla strčil ruku a daný predmet z neho vylovil. Po splnení tejto úlohy kňaz obžalovanému ruku zabalil a po troch dňoch ju skontroloval. Ak bola ruka bez popálenín, bolo to božie znamenie, že obžalovaný je nevinný; naopak ak boli na ruke zranenia, obžalovaný bol vinný.²⁹ Prirodzene, medzi trestnoprávnou vinou a výskytom popálenín na ruke ponorenej do vriacej vody neexistuje žiadna priama súvislosť, takže z dnešného pohľadu sa uvedená procedura javí ako absurdita. Bez ohľadu na to nám však Božie súdy ilustrujú zaujímavú skutočnosť, konkrétne, že súdny proces dokáže garantovať spoločenský mier aj bez toho, aby reflektoval požiadavky materiálnej spravodlivosti a materiálnej pravdy.

Skeptik by však zrejme namietal, že takýto záver nemožno príliš zovšeobecňovať. Formalizmus archaického práva je dôsledkom tajuplnosti sveta, ktorý si človek ešte nestihol podmaniť pomocou vedy a techniky: „*Zatiaľ čo sa svet od 17. storočia vysvetľuje pomocou prírode údajne inherentných zákonov, súvislosť medzi príčinou a následkom sa rekonštruuje pomocou experimentu a rozumového úsudku, ovláda človek archaických kultúr svoj svet pomocou mágie. Pozná tajomné sily dobra a zla a snaží sa ich zapojiť do svojich služieb.*“³⁰ A tak ako mágia vo všeobecnosti, ani špecifická mágia práva nefunguje, ak sa pri odriekaní zaklínacích formúl spraví hoci len nepatrná chyba. Mágia je osobitná jazyková hra, ktorá je úplne izolovaná od kauzálnych súvislostí bežného života. Odtiaľ pramení prísny formalizmus archaického procesu, ktorý nemá v modernom práve obdobu.³¹ Ako si všíma aj Pavel Holländer, dlhodobým historickým trendom v procesnom práve je posun od formálnej pravdy k pravde materiálnej, a od viazaného hodnotenia dôkazov k hodnoteniu voľnému.³² Hoci v posledných desaťročiach je tento trend oslabovaný neustálym bujnením procesného práva a čoraz častejším využívaním moderných technológií počas dokazovania, aj v dnešnej dobe si zachováva svoje opodstatnenie.³³

Materiálna a formálna pravda

Téza, podľa ktorej súdy dokážu garantovať mier medzi ľuďmi, len ak ľudia preferujú procesnú spravodlivosť na úkor tej materiálnej, má skôr analytickú ako empirickú povahu. Preto sa ani nemôže dostať do rozporu s historickým konštatovaním, podľa ktorého moderný súdny proces vychádza z preferencie materiálnej pravdy a voľného hodnotenia dôkazov. Predmetom uvedených dvoch preferencií sú totiž kritériá, ktoré sa vzťahujú na

²⁸ Ibidem.

²⁹ LEESON, P. T. *WTF? An Economic Tour of the Weid*. Stanford : Stanford University Press, 2017, s. 19.

³⁰ HATTENHAUER, H. *Evropské dějiny práva*. Praha : C. H. Beck, 1998, s. 9.

³¹ Porovnaj ATRIA, F. *On Law and Legal Reasoning*. Oxford – Portland – Oregon : Hart Publishing, 2001, s. 52.

³² HOLLÄNDER, P. *Právní kaleidoskop*. Plzeň : Aleš Čeněk, 2020, s 215 a nasl.

³³ Ibidem, s. 249 a nasl.

rôzne fázy hľadania spravodlivosti. Keď uvažujeme o optimálnom nastavení súdneho procesu, snažíme sa formulovať všeobecné procesné pravidlá tak, aby sudy mali čo najväčšiu šancu vydať materiálne spravodlivý verdikt založený na pravdivom popise skutkového stavu. V tejto fáze je opodstatnená preferencia materiálnej pravdy, pretože sudy by mali odvodzovať svoje právne závery z toho, čo sa skutočne stalo, nie z toho, čo sa len mohlo stať, nebodaj z toho, čo sa vôbec nestalo. Naopak, keď uvažujeme o riešení konkrétneho právneho prípadu, nachádzame sa v už existujúcej inštitucionálnej topografii a v zabehnutých procesných rámcoch. V tejto fáze je opodstatnená preferencia formálnej pravdy, pretože na riešenie konkrétneho medziľudského konfliktu je dôležitejšie to, že spornú otázku faktu definitívne rozhodne autorizovaný arbiter, ako to, že táto otázka má iba jednu správnu odpoveď, ktorá je ochotná čakať na odhalenie aj stovky rokov.

Hoci sú uvedené fázy hľadania spravodlivosti od seba oddelené, existuje medzi nimi funkčné prepojenie. Totiž, čím viac prispievajú procesné pravidlá k tomu, aby súdna moc zakladala svoje rozsudky na pravdivom popise skutkového stavu a materiálnej spravodlivosti, tým opodstatnenejšia je formálna autorita súdov a procesné poňatie spravodlivosti pri rozhodovaní konkrétnych prípadov. Ak všeobecné nastavenie procesu minimalizuje riziko justičných omylov, potom je správne vyžadovať rešpekt aj voči tým konkrétnym rozsudkom, ktoré sú na takýchto omyloch založené. Adekvátne rozfázovanie procesnoprávných otázok nám teda ukazuje, že pnutie medzi materiálnoú a formálnou pravdou je v mnohých prípadoch skôr zdanlivé.

Prirodzene, vecný spor o to, ktoré z pravidiel procesného práva najviac prispievajú k obsahovej správnosti rozsudkov, ostáva otvorený: Aká je optimálna ingerencia súdu do aktivity procesných strán? Do akej miery odôvodňujú rozdiely medzi trestným a civilným právom odlišnú koncepciu procesu? Ktoré faktory oslabujú rovnosť procesných strán a ako má súd na takéto oslabenie reagovať? Ktoré z garancií nezávislosti súdnej moci prispievajú k spravodlivému súdneho procesu? Do akej miery sa možno pri hodnotení dôkazov spoliehať na umelú inteligenciu? Nech už sú odpovede na tieto otázky akékoľvek, všetky z nich sú motivované snahou o zvýšenie šance na obsahovo spravodlivý rozsudok, teda aj snahou o zvýšenie morálnej opodstatnenosti formálnej autority súdov a procesnej spravodlivosti.

Takouto procesnou racionalitou sa vyznačujú dokonca aj ordálie. Ako si všíma profesor ekonómie a práva Peter Leeson, pod povrchom rituálne dodržiavanej procedúry Božích súdov sa skrýval dômyselný systém na odhaľovanie skutočných porušovateľov práva. Ordál bol totiž prípustný len vtedy, keď sa prípad nedal vyriešiť pomocou iných dôkazných prostriedkov, pričom priznanie obžalovaného bolo poľahčujúcou okolnosťou zmierňujúcou jeho trest.³⁴ Takéto nastavenie procesu teda motivovalo skutočných páchatel'ov, aby sa radšej priznali, pretože okrem miernejšieho trestu si ušetrili aj utrpenie spojené s podstúpením božej skúšky. Na druhej strane hlboko veriaci človek, ktorý mal čisté svedomie, nemal dôvod priznať sa k skutku, ktorý nespáchal. Takýto obžalovaný totiž veril, že vševediaci Boh by nedopustil, aby v jeho skúške neobstál. Ak si teda obžalovaný namiesto priznania zvolil Boží súd, s najväčšou pravdepodobnosťou bol nevinný.

³⁴ LEESON, P. T. *WTF? An Economic Tour of the Weid*. Stanford : Stanford University Press, 2017, s. 23.

Kňazi, pred ktorými sa Božie sudy odohrávali, s touto pravdepodobnosťou prirodzene počítali, a počítali s ňou aj manuály, ktoré kňazov inštruovali, ako majú príslušný ceremoniál administrovať.³⁵ Napríklad pri už spomínanej skúške horúcou vodou predpisy určovali, že po založení ohňa pod kotlom mohli byť v kostole prítomní iba kňaz a obžalovaný, neskôr vpustení pozorovatelia mohli stáť iba pri stenách kostola v dostatočnej vzdialenosti od kotla, kňaz musel vodu v kotle pred vykonaním skúšky „pokropiť“ svätenou vodou a zároveň musel predčítať príslušné formuly a modlitby. To všetko poskytovalo kňazovi príležitosť na nebadané schladenie kotla, nehovoriac o tom, že konečný výsledok skúšky sa obžalovaný dozvedel až po troch dňoch, keď kňaz na základe vlastného preskúmania zranení konštatoval, či k popáleniu skúšanej ruky došlo alebo nie.³⁶ V tomto kontexte nie je také prekvapujúce, že napríklad *Regestrum Varadinense*, dochovaný záznam Božích súdov z uhorského Váradu zo začiatku 13. storočia, obsahuje zmienku o 208 božích skúškach, ktorými úspešne prešlo až 130 probandov.³⁷

Zdá sa teda, že kňaz administrujúci Boží súd nebol len verným služobníkom božím, ktorý pokorne podriaďoval vlastný názor o vine a nevine neomylnéj vláde všemohúceho. Bol to skôr skúsený znalec ľudských duší seabvedomo odlišujúci vinných od nevinných na základe vlastnej domýšľavosti, ktorú za autoritu Boha iba skrýval. Ak teda Božie sudy vysvetlíme nielen pomocou dobových náboženských predstáv, ale aj pomocou psychologickú motiváciu ich hlavných aktérov, procesná racionalita ich prísnej formy bude oslovovať aj dnes. Profesor Leeson si v tejto súvislosti spomenul na biblický príbeh, v ktorom kráľ Šalamún rozsúdil spor dvoch žien o materstvo dieťaťa tak, že dieťa prikázal rozpoliť a každej žene dať polovicu. Bez zohľadnenia vplyvu materského pudu, ktorý skutočnú matku viedol k tomu, aby sa svojho dieťaťa vzdala, by Šalamúnov rozsudok vyznel absurdne. Múdrosť biblického kráľa však spočívala v tom, že pri vynášaní rozsudku s touto psychológiou počítal. Leeson je presvedčený, že na podobnom princípe funguje aj dnes pomerne obľúbený polygraf. Hoci neexistujú žiadne spoľahlivé fyziologické prejavy klamaní, ak ľudia veria, že polygraf tieto prejavy zachytíť dokáže, potom do určitej miery skutočne dokáže aj odlíšiť pravdovravných od klamárov: tí prví totiž nemajú problém dať sa otestovať, zatiaľ čo tí druhí takéto problémy majú. Presne ako s ordáliami.³⁸

Záver

Fakt politickej a morálnej nezhody potvrdzuje, že úvahy o spravodlivosti sú často ovplyvňované subjektívnymi preferenciami. Procesné poňatie spravodlivosti je však do určitej miery voči tomuto subjektívizmu imúnne, pretože namiesto špekulatívnej otázky, čo je spravodlivé, rieši konštruktívnu otázku, ako nastaviť procesy tvorby zákonov a rozsudkov tak, aby sa maximalizovala šanca na ich obsahovo spravodlivý výsledok. Na

³⁵ Ibidem.

³⁶ Ibidem, s. 24 – 25.

³⁷ Ibidem, s. 22.

³⁸ Ibidem, s. 35.

základe takéhoto procedurálneho prístupu možno formulovať nielen solídne argumenty v prospech základných axiém demokratického a právneho štátu, ale aj sériu praktických odporúčaní, ako fungovanie tohto štátu zlepšiť.

Literatúra

- ATRIA, F. *On Law and Legal Reasoning*. Oxford – Portland – Oregon : Hart Publishing, 2001
- DAHL, R. A. *Demokracie a její kritici*. Praha : Victoria Publishing, 1995
- ESTLUND, D. M. *Democratic Authority: A Philosophical Framework*. Princeton – Oxford : Princeton University Press, 2008
- HABERMAS, J. *Between facts and norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. Cambridge – Massachusetts : The MIT Press, 1996
- HART, H. L. A. *The Concept of Law*. 2nd ed. Oxford : Clarendon Press, 1994
- HATTENHAUER, H. *Evropské dějiny práva*. Praha : C. H. Beck, 1998
- HOBBS, T. *Leviathan aneb látka, forma a moc státu církevního a politického*. Praha : Oikoymenh, 2009
- HOLLÄNDER, P. *Základy všeobecné státovědy*. Plzeň : Aleš Čeněk, 2009
- HOLLÄNDER, P. *Právní kaleidoskop*. Plzeň : Aleš Čeněk, 2020
- KÁČER, M. Pluralita legalit: medzi formálnym a materiálnym právnym štátom. In BĀRĀNY, E. a kol. *Zmeny v chápaní práva: pluralita systémov, prameňov, perspektív...* Bratislava : SAP, 2019
- KELSEN, H. Foundations of Democracy. In *Ethics*, 1955, vol. 66, no. 1
- KELSEN, H. *Čistá právní nauka*. Bratislava : Kalligram, 2018
- KELSEN, H. K reformě Společnosti národů. Praha: Mezinárodní kulturní liga, 1938, s. 9 – 10. In KELSEN, H. *O státu, právu a demokracii. Výběr prací z let 1914 – 1938*. Praha : Wolters Kluwer, 2015
- LEESON, P. T. *WTF? An Economic Tour of the Weid*. Stanford : Stanford University Press, 2017
- MILL, J. S. *On Representative Government*. London : The Electric Book Company, 2001
- OLIVECRONA, K. *Law as Fact*. Copenhagen : Munksgaard/London: Oxford University Press, 1939
- OLIVER-LALANA, A. D. Rational Lawmaking and Legislative Reasoning in Parliamentary Debates. In WINTGENS, L. J., OLIVER-LALANA, A. D. (eds.) *The Rationality and Justification of Legislation (Essays in Legisprudence)*. Dordrecht : Springer, 2013
- PATTARO, E. *The Law and the Right: A Reappraisal of the Reality that Ought to Be*. Dordrecht : Springer, 2005
- PLATÓN. Eutyfron. In PLATÓN. *Dialógy*. 1. zv. Bratislava : Tatran, 1990
- RAZ, J. The Identity of Legal Systems. In *California Law Review: A Tribute to Hans Kelsen*, 1971, vol. 59, no. 3
- ROSS, A. *On Law and Justice*. New Jersey : The Lawbook Exchange, 2012
- ROTTLEUTHNER, H. *Foundations of Law*. Dordrecht : Springer, 2005
- SUMMERS, R. S. *Form and Function in a Legal System: A General Study*. Cambridge : Cambridge University Press, 2006
- WALDRON, J. *The Dignity of Legislation*. Cambridge : Cambridge University Press, 1999
- WEBER, M. *Economy and Society – An Outline of Interpretive Sociology*. Berkeley – Los Angeles – London : University of California Press, 1978
- WEYR, F. *Teorie práva*. Brno – Praha : Orbis, 1936
- WEYR, F. *Československé právo ústavní*. Praha : Melantrich, 1937
- WINTR, J., CHMEL, J., ASKARI, D. The Role of Parliamentary Autonomy in Constitutional Review. In *The Lawyer Quarterly*, 2021, vol. 11, no. 1